

Vlašínová, Vlasta

Dramatik A.F. Pisemskij a české divadlo

In: *Na křižovatce umění : sborník k počtě šedesátin prof. dr. Artura Závodského, DrSc. Burian, Jaroslav (editor)*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 163-172

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120919>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DRAMATIK A. F. PISEMSKIJ A ČESKÉ DIVADLO

Jeden z přímých Gogolových žáků Alexej Feofilaktovič Pisemskij (1821 až 1881) byl u nás znám především jako prozaik díky výborným překladům Viléma Mrštíka z devadesátých let minulého století. Překlady próz A. F. Pisemského vycházely ovšem časopisecky již od roku 1873.¹ O hrách Pisemského se u nás vědělo ještě dříve, v šedesátých letech, ale nepřekládaly se.² Vilém Mrštík přeložil jednu jeho povídku (Krasavec),³ dva romány (Rozbouřené moře, Tisíc duší)⁴ a dvě novely (Hňup, Bojarština).⁵ K plánovanému překladu dramatu Hořký osud se však již Vilém Mrštík nedostal, neboť ho předešel podnikavý Vincenc Červinka, který svůj překlad protlačil nejen do Ottovy Světové knihovny, ale i na scénu pražského Národního divadla. Mrštík vystoupil na obhajobu neprávem opomíjeného A. F. Pisemského rozsáhlou studií, uveřejňovanou nejprve v Květech na pokračování a později vydanou knižně ve Světové knihovně.⁶ Autor tu projevil (v té době u nás vzácnou) kritickou samostatnost v poměru k ruské literatuře. Podal dost přesnou a zasvěcenou charakteristiku Pisemského jako jednoho „z předních ruských realistů“ – vedle Gogola, Gončarova, Turgeněva, jimž neustupuje ani 'bohatstvím a plastičností lidských typů, ani originalitou podání. Kromě objektivity oceňuje Mrštík u Pisemského zásadovost, nezávislost v názorech, upřímnost a poctivost, „důslednost až do krutosti“ a satirickou břitkost. Mrštík polemizoval s Dobroljubovovým odsudkem Pisemského, napsaným pod tlakem veřejného mínění. „Přeložil jsem z Dobroljubova Oblomovštinu“ – píše Mrštík, „a třeba jen si přečíst tuto knížku s romány Pisemského, aby vyšlo na jevo, jakým tónem, v jakých barvách by byla se nesla řeč Dobroljubova, kdyby byl Pisemskému --- rozuměti chtěl. [---] Bylo by třeba jen sed-

¹ V překladu Františka Macha, Eduarda Valečky i anonymně.

² O dramatické Pisemského viz článek *Ruské truchlohry A. F. Pisemského* (Květy, 2, 1867, str. 16).

³ Ze sbírky Ruští lháři. Hlas Národa, 1893, č. 223, str. 10–11; č. 230, str. 10–11; č. 237, str. 10–11.

⁴ Rozbouřené moře, I–II. Otto, Praha 1894, Ruská knihovna, sv. 17–18; Tisíc duší. Otto, Praha 1905, Ruská knihovna, sv. 43.

⁵ Hňup, Bojarština. Otto, Praha 1898, Ruská knihovna, sv. 28.

⁶ Vilém Mrštík, *A. F. Pisemský* (Květy, 27, 1. pol., 1905, str. 102–109, 189–197, 337–345, 479–486, 696–704, 774–781; totéž Světová knihovna, sv. 639–640, Otto, Praha 1908.

nout a argumentací Oblomovštiny z typů Pisemského odvoditi na dlaní ležící závěry. [---] Ale Dobroljubov --- přimísil svůj hlas k všeobecnému assaut na dílo Pisemského. [---] Když už ne v zájmu Pisemského, tož v zájmu svém byl povinen hledati a najíti v Pisemském, co v něm samém se podávalo a co týmž Dobroljubovem tak trefně bylo vystiženo v Gončarovu, Gogolu, Dostojevském, Lermontovu, Turgeněvu! Byli přece Baklanov, Kalinovič, Jelčaninov a celá řada jiných postav rodnými syny, přímými potomky Oněgina, Pečorina, Čičikova, Chlestakova atd. Jak bylo možno tak nehorázně se mýlit?“⁷

Mrštík dále dokazoval předpojatost některých kritických soudů A. M. Skabičevského, P. V. Anněnkova, V. P. Botkina — u nás to tehdy uznávaných autorit⁸ —, vytýkal jim nepřípustné ztotožňování autora s postavami,⁹ zaměňování objektivitu s bezzásadovostí,¹⁰ negativnosti typů s tmářstvím.¹¹ Při svém rozboru díla Pisemského, které pokládal v českém prostředí za aktuální, soustředil se Mrštík hlavně na jeho uměleckou prózu a z dramát vyzdvihl jenom dvě: Hořký osud a Baal. A také jen tyto hry se u nás na počátku 20. století hrály.

A. F. Pisemskij napsal celkem 15 her, z nichž jedna zůstala nedokončena — občanské drama Rodinná tůň,¹² hra, řešící milostný trojúhelník matka — milenec — dcera. Do vydání Pisemského drama z roku 1911 se omylem dostal úryvek veršované historické tragedie Soupeřící matky¹³, která se našla ve vlastnoručním opisu Pisemského v jeho pozůstalosti. A. P. Mogiljanskij ve třicátých letech omyl objevil a dokázal, že autorem tragedie je I. I. Lažečnikov. Ze zbývajících 13 her (vyloučíme-li příležitostnou vlasteneckou jednoaktovku Veterán a branec¹⁴), jsou dvě komedie (Dělení dědictví, Hypochondr),¹⁵ sedm tragédií (Hořký osud, Někdejší junáci, Z třetího hnízda, Osvícená doba, Svévovníci, Miloslavští a Naryžkinové, Poručík Gladkov)¹⁶ a čtyři tragikomedie (Baal, Finanční genius, Dravci, Bojovníci a čekatelé).¹⁷ Všechny byly ještě za autorova

⁷ Vilém Mrštík, *A. F. Pisemský*. Světová knihovna, sv. 639–640, Otto, Praha 1908, str. 24–26.

⁸ Op. cit., str. 48.

⁹ Op. cit., str. 63.

¹⁰ Op. cit., str. 50.

¹¹ Op. cit., str. 104.

¹² Semejnij omut. Tragedija v pjati dejstvijach. Polnoje sobranije sočinienij A. F. Pisemskogo, A. F. Marks, Peterburg 1911, str. 673–682.

¹³ Materi-sopernicy. Tragedija v pjati dejstvijach. Polnoje sobranije sočinienij A. F. Pisemskogo, A. F. Marks, Peterburg 1911, tom 8, str. 683–715. Toto vydání cituji dále pod zkratkou Pss.

¹⁴ Veteran i novobranec. Dramatičeskij slučaj iz 1854 goda. Pss., str. 127–145.

¹⁵ Razdel. Komedija. Pss., str. 80–126; Ipochnondrik. Komedija v četyrech častjach. Pss., str. 3–79.

¹⁶ Gor'kaja suďbina. Drama v četyrech dejstvijach. Pss., str. 146–196; Byvyje sokoly. Tragedija v četyrech dejstvijach. Pss., str. 294–328; Ptency poslednego sleta. Tragedija v četyrech dejstvijach. Pss., str. 559–597; Prosvěščennoje vremja. Tragedija v četyrech dejstvijach. Pss., str. 396–442; Samoupravcy. Tragedija v pjati dejstvijach. Pss., str. 197–241; Miloslavskije i Naryžkiny. Tragedija v pjati dejstvijach. Pss., str. 598–643; Poručik Gladkov. Tragedija v pjati dejstvijach. Pss., str. 242 až 293.

¹⁷ Baal. Drama v četyrech dejstvijach. Pss., str. 329–395; Finansovyj genij. Komedija v četyrech dejstvijach. Pss., str. 443–490; Chiščniki. Komedija v pjati dejstvijach. Pss., str. 491–558; Bojcy i vyžidateli. Drama v četyrech dejstvijach. Pss., str. 644 až 672.

života v Rusku inscenovány, některé s větším, jiné s menším úspěchem. U nás však zůstala dramatická tvorba Pisemského až do prvních let 20. století zcela bez povšimnutí.

Teprve roku 1908 uvedlo Národní divadlo v Praze Pisemského *Hořký osud* v překladu Červinkové a v režii Jaroslava Kvapila. Šlo o hru z vesnického prostředí, v němž se rozvíjí milostný trojúhelník tragicky vyústující ve vraždu novorozence: Lizavetu, ženu nevolníka Ananije Jakovleva, svede za manželovy nepřítomnosti statkář Čeglov, z poměru vzejde dítě, které manžel nakonec zabije. Protože se toto drama dostalo shodou okolností na českou scénu až po L. N. Tolstého *Vládě tmy*, ač vzniklo téměř o třicet let dříve,¹⁸ a protože má i podobný námět, bylo s hrou Tolstého k svému neprospěchu srovnáváno a dokonce z neznalosti prohlašováno za jeho „nepodařenou kopii“.¹⁹ Klíčové role byly dobře obsazeny (L. Dostálová, J. Vávra, M. Hübnerová, R. Deyl, J. Hurt, J. Mošna) a režie byla podle soudobých posudků zdařilá; přesto hru Pisemského většina kritiků odsuzovala pro výrazovou hrubost, kompoziční rozvláčnost a brutální scény.

Ostře odmítavě se o ní vyjádřil F. X. Šalda,²⁰ upíraje jí životnost i uměleckou sílu. Šalda mimo jiné napsal: „Je možno, že drama Pisemského jest pěkný kulturně-historický dokument [---], ale divadlo není retrospektiva ani filologický seminář. V divadle jsem jen a jen divákem s uměleckými požadavky. [---] Jest to dílo naturalismu velmi mechanického, lenivého a vnějškového, kriminální příběh, podaný spíše soudním reportérem než umělcem nebo dokonce básníkem. [---] Své mužiky Pisemskij maluje širokou románovou manýrou s nemalým nákladem nudných trivialit. [---] Pisemskij okресluje své figury ze skutečnosti s jakousi chudoduchou nepřijemnou fotografickou věrností, ale umělecké pravdy nepodává: neboť umělecké pravdy není bez grandiosní zákonné krásy, není bez stylového přebásnění“ (op. cit., str. 124).

Šalda vyslovil naplno to, co víceméně vyplývalo z většiny tehdejších kritických posudků, to je, že hra byla vybrána nevhodně, protože nezapadala do českého divadelního i širšího literárního vývoje, buď že naturalistická etapa byla u nás již překonána,²¹ nebo že pro ni nebyly ještě podmínky.²² Šaldův odsudek možná zůstala ještě ta skutečnost, že hru Pisemského chválil v citované studii Vilém Mrštík, s nímž byl tehdy Šalda v nepřátelských vztazích.

Vážný pokus o pochopení a rozbor hry *Hořký osud* najdeme v recenzích Otakara Theera²³ a Karla Matěje Čapka - Choda.²⁴ Oba viděli shodně jádro dramatu v psychické tragédii hlavního hrdiny, který se stává vrahem jaksi proti své vůli, pod tlakem okolností a prostředí. Oba ukázali na autorův pesimistický determinismus, z něhož pramenil styl jeho práce,

¹⁸ *Hořký osud*, rukopis napsán 1859; *Vláda tmy*, rukopis napsán r. 1886.

¹⁹ Např. O. Jakoubkem, *Vlast* 35, 1918–1919, č. 4, str. 184.

²⁰ F. X. Šalda, *Pisemského Hořký osud*. *Novina*, 1, 1908, seš. 4, str. 124–125.

²¹ Otakar Jakoubek, *Hořký osud*. *Vlast*, 24, 1907–1908, č. 6, str. 564–565.

²² Karásek ze Lvovic, *Hořký osud*. *Moderní revue XIV*, 1908, sv. 20, č. 28, str. 431; Nemo, A. F. *Pisemskij, Hořký osud*. *Zlatá Praha* 25, 1908, č. 27, str. 318.

²³ Otakar Theer, *Hořký osud*. *Česká revue* 1, 1907–1908, č. 6, str. 380–381.

²⁴ KMC [Karel Matěj Čapek - Chod], *Činohra, Hořký osud*. *Zvon* 8, 1907–1908, č. 22, str. 350–351.

kompoziční stavba dramatu i utváření charakterů. Otakar Theer, který na rozdíl od Čapka-Choda nebyl cítělem naturalismu, vyslovil se s uznáním o nekompromisním uměleckém postoji Pisemského: „Možno souhlasit či nesouhlasit s jeho pojetím. Úctu však třeba vzdát důslednosti, s jakou svou myšlenku provedl, umělecké poctivosti, s níž se vyhnul všemu, co by mírnilo drsný ráz jeho nevlídné filosofie“ (op. cit., str. 381).

V některých referátech o divadelních inscenacích Hořkého osudu nebo o knižním vydání hry se dovídáme, že Červinkův překlad je „pečlivý“, „pěkný“, „trefný“. Podrobnější pozornost metodě a stylu překladu věnována nebyla. Pokusme se srovnáním s originálem zjistit, zda tyto atributy Červinkově práci skutečně příslušely.²⁵ Pisemskij napsal většinu scén Hořkého osudu prostonárodním jazykem, dialogy jsou barvitě a jadrné, ne nadarmo byla hra spolu s Ostrovského Bouří vyznamenána roku 1860 jako plnokrevné národní drama cenou Akademie věd a umění. Překladatel Vincenc Červinka usiloval podle dobové překladatelské normy o maximální „věrnost“. Šlo mu především o zachování cizokrajného, tj. ruského koloritu: v této funkci figurují v textu oslovení jako báťuško, mátuško, starucho, holoubku, přístavková spojení jako popbáťuška, starucha-tchyně, báťuška-štarěček, názvy reálií jako bárin, sibírka, griveni, pašport, sarafány, piroh, versty, láptě, pudy, hojnost v češtině neobvyklých úsloví jako sláva ti, Carevno Nebeská (str. 14), oj, baťušci moji (str. 81), citoslovcí – oj, nu, řfjú, cyc – a částic – ž, že, už aj. Některé reálie zůstávají bez vysvětlení pro českého příjemce mlhavé, např. panský svoják jsi (= švagr, str. 26), to vy jste snad diležans viděl (= dostavník, str. 19), čeká ho Vladimírka (= trest vyhanství, str. 40). V Červinkově překladu ještě tuto hojnost lexikálních rusismů doplňují také rusismy tvaroslovné, např. uvezu ji do Pitěru (= odvezu, str. 65), ubil mi chlapečka (= zabil, str. 76), samovarčík mi třeba postavte (= samovárek, str. 60). Ostatně i přemíru deminutiv²⁶ je nutno počítat k zápornému napodobení originálu, jsou však, bohužel, u Červinky leckdy v rozporu s kontextem nebo se situací, např. starosta rozkazuje vesnickým chlapům, aby svázali vraha a oni hledají „provázek“ místo provazu nebo řemene.²⁷

Kromě ruského koloritu snažil se Červinka zachovat i lidovost promluv. Neužil však k překladu dialektu, ale spisovného jazyka, jehož slovník i tvarosloví občas promísil hovorovými prvky.²⁸ Tento postup mohl být dostačující (v překladech z té doby byl běžný), kdyby hovorový živel v překladu nekontrastoval s knižními prostředky, jako jsou přechodníky, jmenná adjektiva, zastaralé genitivy apod.²⁹ Střetáním knižnosti a hovo-

²⁵ Originál cituji podle *Sobranije sočinienij v devjati tomach*. Moskva 1959, tom 9, dále jen Ss; překlad cituji podle A. F. Pisemskij, *Hořký osud*, přel. Vincenc Červinka. Otto, Praha 1908, Světová knihovna, 99 stran. Dále jen P.

²⁶ Oj, rodiňoučký (родиминькой) uvolni mě od roboty. P 45; na to mi už sílečky (силушки) nestačí, P 65.

²⁷ ... чего вязать-то? ... Давайте веревку-то... Где веревка-то? Ss, 219; Jak ho budeme vázat?... Dejte provázek, kde je provázek? P 76

²⁸ Co znamená kupec. Bublina z mejdla! P 24; to se mejlíš, P 25; jseš ty snad nějaký král? P 69; to můžu říci, P 68; mám vostrou sekeru! P 72; tvůj Anáška je špína... P 17; ať si žvaní co chce, P 93; a mnoho jiných.

²⁹ Ona, přišedší o mléko, nemá čím dítě napojit. P 70; Najdou se takové, které budou lačný na vaše peníze. P 62.

rovosti jsou promluvy venkovanů slohově nejednotné a nepřesvědčivé. Nepřirozenost dialogů dovršuje pak ještě doslovný překlad a pořádek slov, převzatý z ruštiny.³⁰

O „pečlivosti“, kterou Červinkovi přisuzovali někteří recenzenti, nesvědčí ani řada trapných chyb, např. což on ji pomiluje (помилует ли он ее) místo: odpustí jí, P 57; je to tak, ženský nose! (курносая) místo: tak je to, káčo hloupá! P 20; Však my taky máme fousy! (Мы сами тоже с усами!) místo: Ale já taky nejsem dnešní! P 87.

Červinka se ani nepokusil slohově rozlišit postavy navzájem, jeho sedláci nejenže mluví všichni stejně, dokonce petrohradský kupec Ananij se od nich neliší, ale i řeč pánů a úřednictva s nimi splývá téměř k nerozeznání. Proto celý výsledný dojem z dramatu je zkreslený. I bez dalších dokladů je zřejmé, že Červinkova „věrná metoda“ tkvěla spíše v doslovnosti nežli ve vystižení vnitřního smyslu, že překladateli chyběl cit pro mluvené slovo, znalost lidových výrazových prostředků a vlastní tvůrčí invence. Škoda, že hru tehdy nepřeložil Vilém Mrštík, který v prózách Pišemského projevil vnímavost pro slohové i významové odstíny a navíc sám již měl za sebou zkušenost s dramatem z venkovského života (Maryšou), v němž s úspěchem využil jak znalosti prostředí, tak dialektu.

O deset let později, roku 1918, hrálo se v Čechách druhé drama Pišemského *Baal* — se starým námětem lidského tance kolem zlata. Finančník Burgmeier, jehož pochybným machinacím stojí v cestě čestný právník Mirovič, nastrčí mu svou vlastní ženu Kleopatru jako milenkou, jen aby dosáhl cíle. Pomocí žida Rufina a vdovy Evženie Trjochgolovové přivede pak Miroviče na mizinu a přinutí svoji ženu k návratu. Penězi dosáhne Burgmeier všeho, ale nakonec uprostřed bohatství zůstává sám. Idealista Mirovič se s odporem odvrací od společnosti, v níž vládou kapitalistické vztahy a kde jsou na prodej i mravní hodnoty.

A. F. Pišemskij napsal tuto hru na počátku sedmdesátých let minulého století jako varování před kapitalismem, pronikajícím v té době do Ruska. Poprvé byla otištěna roku 1873³¹ a téhož roku inscenována dvěma soubory. Petrohradské Alexandrinské divadlo ji předvedlo jako nepřilíh zdařilou frašku s důrazem na druhořadých zkarikovaných postavách (proradného Rufina a intrikánky Evženie), zatímco Malé divadlo moskevské vystihlo jádro hry ve střetnutí mravních principů se zájmy hmotnými (Mirovič contra Burgmeier), a tím zdůraznilo její aktuální sociálně kritické ostří.

Hru *Baal* s podtitulem *Démon zlata* přeložil do češtiny s půlstoletým zpožděním Bořivoj Prusík.³² Text předlohy byl ve srovnání s Hořkým

³⁰ Что мне говорить?.. Никаких я супротив вас слов не имею. Какая есть ваша воля надо мной, такая и будет. Ss, 191. Co mám mluvit? Nemám proti vám slov. Jaká jest vaše vůle nade mnou, tak se i stane. P 27 (místo: Co mám povídat? Nemám co říct! Dělejte si se mnou co chcete!). Ловите его, окаянный народ! ... Что теперь барин-то с нами сделает — пропали наши головы! Ss, 219. Chyťte ho, zatracený národe! ... Co nám teď bárin udělá — propadly naše hlavy! P 76 (místo: Chyťte ho lidí zatracení! ... Co tomu řekne milostpán — to je s náma ámen!)

³¹ Russkij vestnik, 1873, № 4.

³² Originál cituji podle *Sobranije sočinenij*, Pravda, Moskva 1959, tom 9; překlad podle A. T. Pišemskij, *Démon zlata* (Baal), přeložil Bořivoj Prusík, Zora, Praha 1920, 89 stran. Dále jen originál = Ss, překlad = P.

osudem snadnější, nebyly zde národopisné a nářeční zvláštnosti ani obtíže sémantické či frazeologické, v dialogích se uplatňoval běžný hovorový jazyk. Přesto se překlad Prusíkovi nezdařil o mnoho lépe než Červinkovi: skřípou v něm knižní výrazové prostředky,³³ hluché fráze³⁴ a „doslovismy“.³⁵ Hlavní závada Prusíkova překladu leží však ve slohové nivelizaci postav, které ztrácejí svéráznost svého jazykového projevu (např. Evženie, Mirovič, Burgmeier); i tak výrazné postavy jako cynický advokát Kunicyn nebo úlisný sekretář Rufin se jen málo slohově odlišují.

Slabin českého textu hry si povšimla i soudobá kritika.³⁶ Stesky na rozvlácnost hry padají však zbytečně na hlavu překladatelovu, neboť ten důrazně zasáhl do textu svými škrty, hlavně ve statických pasážích, monologu zkracoval³⁷ nebo zcela vypouštěl.³⁸ Tím mnohdy ovšem otupil i satirické ostří hry, vyškrtal např. invektivy proti kapitalistickému příživnictví,³⁹ ale spádnosti a dramatickosti hry tím neuškodil, spíše prospěl.

Hru Pisemského Baal uvedlo vinohradské Městské divadlo, stálý soupeř Národního divadla v objevování kulturních hodnot světové dramatiky. Premiéra se konala dne 6. prosince 1918. Vinohradští dramaturgové, počínajíc Jaroslavem Kamperem, cílevědomě budovali satiricko-kritický profil tohoto divadla, experimentujícího jak výběrem literárních textů, tak režijním ztvárněním. Zde byly provedeny satirické komedie klasické i moderní, např. R. B. Sheridanova Škola pomluv, K. Sternheimův Snob, J. B. Molièrův Ošálený manžel (Georges Dandin), A. Franceův Tatík Crainquebille a také A. S. Gribojedovovo Hoře z rozumu (Gore ot uma), s nímž byl Pisemského Baal — pochopitelně — srovnáván (Otokarem Fischerem, Karlem Svobodou a jinými). Ostatně paralela Čackij—Mirovič je zřejmá, nabízí se jaksi sama, oba hrdinové jsou maximalisté ve svých mravních požadavcích vůči společnosti a oba ztroskotávají.

Hru Baal režíroval František Hlavatý, který sehrál i hlavní roli finančníka Burgmeiera. Většina soudobých kritiků však nesouhlasila s jeho hereckým projevem ani s „příliš pasívní“ režii, zato chválila výkony H. Friedlové jako Kleopatry, B. Karena jako Miroviče a Fr. Havla jako Tolokonnikova.

Ohlas české kritiky na hru Baal byl obdobný jako předtím na Hořký osud. I tentokrát vyvolaly nesouhlas drastické scény a pamfletické ztvár-

³³ Mirovič: Vězte tedy, že nejsem z házlivých a že třeba jsem mlád, dovedu poznati klam! P 37.

³⁴ ... две тысячи рублей, которые я мог бы швырнуть господину Бургмейеру назад! Ss, 425.

... dva tisíce, bych je mohl panu Burgmeierovi vmetnouti do tváře! P 83; častá oslovení jako: bídáku, ničemo! P 67; bídná zmije! P 60 — nejsou v originále.

³⁵ ... была в некоторые минуты предметом его страсти. Ss, 363.

... býвала в некоторых chvíлích предметем jeho vášně. P 10 (místo: býвала mu tu a tam po vůli).

³⁶ Jiří Mařánek, Baal, Lípa 2, 1919, seš. 12—13, str. 203. „Slovními banalitami se překlad jen hemží.“

³⁷ Ss 372, P 22; Ss 391, P 45; Ss 407—408, P 65; Ss 412, P 70—71.

³⁸ Ss 432, P 80.

³⁹ Мирович: Все усилия теперь лучших и честных умов направлены на то, чтобы купцов не было и чтоб отнять у капитала всякую силу! Для этих господ скоро придет их час, и с ними, вероятно, рассчитаются еще почище, чем некогда рассчитались с феодальными дворянами. atd., vynecháno 30 řádků Ss 422, P 80.

nění postav.⁴⁰ Nikoli náhodou našli tu mnozí recenzenti podobnost s francouzským a německým kritickorealistickým dramatem, srovnávali Pisemského s Émilem Augierem, představitelem školy zdravého rozumu (l'école de bon sens), s pozdní moralistní dramatikou Octava Feuilleta, nikoli náhodou vyslovovali jméno Pisemského jedním dechem s ruským naturalistou Michailem Arcybaševem.⁴¹ Pisemskij působil v českém prostředí jako chmurný moralista, jehož divadelní technika již zastarala.⁴²

Po těchto dvou inscenacích her A. F. Pisemského se zdálo, že se již v českých zemích neobnoví o tohoto dramatika zájem, protože byl pokládán za autora těžkopádného a překonaného. Patří k zásluze Karla Martínka a Zdeňka Digrina, že ho objevili pro českou scénu jako komediografa překladem hry Hypochondr (Ipochoondrik),⁴³ která je ruským protějškem Zdravého nemocného. Podobný námět se však rozvíjí na jiné bázi než u J. B. Molièra. Argan je sobec, který si svými penězi kupuje postavení ve společnosti, respekt, lásku i péči o své zdraví, zcela vědomě tyranizuje okolí, kdežto ruský hrdina Nikolaj Durnopečin, dobrák a slaboch, pocituje bohatství jako přítěž, neboť ho pro ně všichni ruší z jeho mdlé oblomovské existence; svým bolestíinstvím se tedy ohrazuje proti nepřátelskému světu. Děj je prostý: Durnopečin se přestěhoval z Moskvy na své statky, aby zde „léčil chorobu“, ve skutečnosti však aby unikl povinnosti státní služby. Objeví ho však příbuzní, kteří na něm vymáhají závěť (Bělogrivovi) a vyhrožují soudním procesem (Prochor Durnopečin), obléhají ho vdavekchtivé slečny a příživníci (Kanoričovi), svým způsobem ho zachraňuje teta Solomonida, která ho chce uvést do společnosti a bohatě oženit. Durnopečin se pod vlivem alkoholu vzepne k odporu, všechny vyžene a zůstane sám se svou hypochondrií.

Předností veselohry Pisemského je jazyková a situační komika a pestrost charakterů. Její kompozice je však spíše epická nežli dramatická, mnohde jí chybí účinná zkratka. Veškerá činnost postav se divákovi předvádí široce a důkladně v chronologickém sledu. Tuto slabinu hry postřehli překladatelé, a proto omezili vstupní i závěrečné monology v jednotlivých výjevech,⁴⁴ zhustili repliky,⁴⁵ retardující pasáže vyškrtli,⁴⁶ zmenšili počet výstupů i proměn,⁴⁷ a tím zkrátili text vcelku asi o jednu třetinu. Komédie získala sevřenost, dostala spád.

Pro jazykovou charakteristiku postav užili překladatelé bohaté slohové škály od spisovného jazyka hypochondra Durnopečina přes vojácký žar-

⁴⁰ F. Ot. [Otokar Fischer], Národní listy 58, 1918, č. 152, str. 4 (8. 12.); jv. [Jindřich Vodák], *Pisemskij v divadle vinohradském*. Lidové noviny, ranní vyd., XXVI, 1918, č. 343, str. 1 (14. 12.).

⁴¹ Karel Richard Kloss, *Vinohradské divadlo*. Ženské listy 47, 1919, č. 1, str. 10.

⁴² Jiří Mařánek, *Baal*. Lípa 2, 1919, seš. 12–13, str. 203.

⁴³ A. F. Pisemskij, *Hypochondr*. Dilia, Praha 1960, 83 strany, přeložili Karel Martínek a Zdeněk Digrin. Originál cituji podle Poln. sobr. soč. A. F. Pisemskogo, tom 8, Petrohrad 1911. Dále jen Pss, překlad = P.

⁴⁴ Pss 3, P 3; Pss 37, P 49; Pss 62, P 68; Pss 63, P 69; Pss 42, P 52.

⁴⁵ Pss 55, P 58; Pss 58, P 63; Pss 5–6, P 5.

⁴⁶ Např. část vyprávění Bělogrivové o zážitcích v Petrohradě (Pss 23, P 32), Durnopečinovy řeči o jídle (Pss 62, P 68), o ženitbě (Pss 63–64, P 69), o vlastním hrdinství (Pss 70, P 78).

⁴⁷ V originálu je 65 výstupů, v překladu jen 36; v originálu je 6 proměn, v překladu jen 4.

gon Kanoričův a obecný hovorový styl statkářů až k vulgární mluvě sluhy Nikity a synovce Váni. Ač utvářeli postavy v duchu originálu, přece došlo v některých případech ke slohovým posunům: sluha je v překladu drzejší vůči panstvu,⁴⁸ Vánička hrubší,⁴⁹ a naopak statkářka Solomonida umírněnější, neboť hrubé výrazy a nadávky v její řeči překladatelé redukovali.⁵⁰ Zato zcela ekvivalentně je v překladu vystižen silácký Michail Kanorič⁵¹ a přeuctivá pokrytecká Bělogrívová.⁵² Dosti volně – i když v duchu postavy – naložili překladatelé s Naděždou Kanoričovou, jejíž cituplné a nadnesené promluvy ještě rozhojnili.⁵³ Ve svém tvaru využívali čeští překladatelé nejen bohatých nuancí jazykových prostředků, ale i aktuálního větného členění a s ním spojených intonačních kvalit, aby dali dialogu bezprostřednost a živost.⁵⁴ Šťastně se vyhýbali všem šablonám ve

⁴⁸ Nikita k Durnoperečínovi:

Вы ведь ... давнишний трус: еще молоденьким были ... Pss, 5;
... vy jste odjakživa bačkora. Byl jste ještě prcek... P 5;

⁴⁹ Váněčka k matce:

Мы здесь долго, маменька, просидим? Pss, 10;
Budeme tu třet dlouho? P 11.

⁵⁰ Тыфу ты, дрянь этакая! Pss s. 51;

Ach, jsi ty ale směšný mužský! P 54 (dřanь o člověku = mizera, ničema);
И выбрей его, Сережка, как можно чище: чтобы ничего под подбородком этой дряни не было. Pss, 50.

Ohol ho, Serjožko, pořádně: aby mu pod bradou nezůstal ani chloupěk. P 53 (dřanь o věsech = svinstvo);

Пикнуть у меня не смей, дурья порода! Pss, 54;

Ороваж се przede mnou seknout, ty hadí plemeno! P 58 (дурья порода, дурьё = blbci pitomci).

⁵¹ Фу ты, канальство ... Pss, 33;

Fujtajbl, darebáctví... P 43;
... от щелчка не пикнете. Pss, 36;
Cvrnknu do vás a ani nesecknete. P 47.

⁵² Батюшка! ... Милый вы мой! Красавец вы мой, бесценный! Вас ли я вижу, ненаглядный мой! Pss, 11;

Пříтели! ... Anděli! Krasavečku! Zlato moje! Jste to opravdu vy, můj nejdražší! P 13–14.

⁵³ Не обагрй своих рук в его крови! Pss, 17;

Neotřísni své ruce jeho krví! P 22;
Заклинаю тебя нашей любовью! Pss, 17;
Zapřísahám tě při naší lásce... P 22;

Если бы ты видел, сколько прекрасной души в этом человеке! Pss, 16;

Kdyby sis dovedl představit jeho vznešenou duši! P 20;

Ах, дурно! Pss, 69;

Ó, proboha, zapřísahám vás: ukončete ten hrozný svár! P 76;

Téměř celá její tiráda zhrzené milenky je přidána:

Вы погубили женщину; это останется на вашей совести, и вы будете наказаны. Pss, 69;

Nebudu vás již více vinit: vaše vlastní svědomí vám poví, jak nečestně a hanebně jste se zachoval k ženě, která vás milovala a nikdy vás nezdála ani slovem ani pohledem... P 76.

⁵⁴ Да что вы все ругаетесь? Мы вам не подчиненные! Что вы, в самом деле, куражитесь! Pss, 54;

Co pořád nadáváte! Nejsme vaše čeládka! Proč se na nás vytahujete! P 57.

rčeniích,⁵⁵ příslovích,⁵⁶ v osloveních, která přizpůsobovali vždy situacím, v nichž byla užita.⁵⁷

Volný, tvůrčí přístup k jazyku a stylu komedie Pisemského ji nesporně zmodernizoval a „zdivadelnil“. Také zásah do kompozice ve směru větší sevřenosti byl namístě. Je však otázka, zda byli autoři překladu oprávněni měnit i Pisemského pojetí postav a sám závěr hry. Tak např. hlavní hrdina Durnopečin utíká před *domnělým* požárem (hoří jen dřevěná lázeň v sa-du!) a příbuzní mu zatím vykrádají byt. Důvěřivost a bezmocnost postavy je tím komicky zdůrazněna. V českém překladu však *skutečně* hoří dům, strach Durnopečinův je tedy přirozený a pomoc příbuzných při vyklízení bytu se jeví jako potřebná. Tragikomičnost situace tím mizí. Dále: Pisemskij jako důsledný pesimista ani v komedii nedopustil, aby „hrdinu“ zachránila rezolutní teta z apatie a hypochondrie, naopak vrátil ho v závěru do výchozí situace: je všemi opuštěn a nařiká nad svými neduhy. Překladatelé přidali veseloherní závěr: opilého hypochondra odváží teta násilím, aby uvedla do pořádku jeho majetkové poměry a oženila ho. Možná, že takové zakončení je divácky vděčnější, ale neodpovídá autorovu záměru. Těžko bychom hledali v jeho díle smírné vyřešení konfliktů, nebo dokonce happy end – vzpomeňme si na podnikavce Sosipatova z Finančního genia, na Miroviče z Baalu a na řadu hrdinů smutné postavy, jako je například „bohatý ženich“ nebo „nekňuba“ ze stejnojmenných románů, všichni končí tragikomicky ve slepé uličce. A. F. Pisemskij nejdou opakovat, že nepíše, aby publikum bavil, ale aby probudil jeho svědomí, což svědčí o jeho vědomém navazování na kritickou linii Gogolovu v ruské dramate.

Hry A. F. Pisemského uvedené v českých zemích patří k jeho nejzdařilejším. Bylo by k nim možno přiřadit ještě komedie *Finanční genius* a *Dělení dědictví* i satiru *Dravci*. Výběr v českých překladech byl tedy šťastný, leč Pisemskij-dramatik přesto u nás nezdomácněl. Příčina nedo-

⁵⁵ ... не на того напала. Pss, 33;

... nekápla jsi na pravého! P 44;

Этак с бацу будете ... Pss, 34;

Jste prý do toho celý žhavý ... P 44;

... с нас все, как с гуся вода. Pss, 34;

... našinec se jen otřepe. P 45.

⁵⁶ ... вольному воля, спасенному рай. Pss, 29;

Kdo chce kam, pomozme mu tam. P 40.

⁵⁷ Какие же, батюшка, с вами особые несчастья случались? Pss, 50;

Жакéрак грозné нештéстí се вам, чхлапéчку, пpíходило? P 54;

Батюшка, милый вы мой! Pss, 11;

Пpíтели! ... Андéли! P 13;

Что, батюшка, голубчик мой, успокоились ли вы? Pss, 53;

А со ваше здравí, стрýчку? P 56;

Дядюшка, можно поговорить? Pss, 23;

Так со, пpíтели ... P 32;

Видит бог, дядюшка, как я вас в душе любила; ... Pss, 25;

Вúд ví, стрýчку, жак я вас вúдцкы ze srdce milovala; ... P 34;

Полю, голубушка, казанской нищей прикидываться ... Pss, 54;

Андíлку, пpестань ze себе дéлат жэбрачку. P 56.

cenění jeho dramát *Hořký osud* a *Baal* tkvěla jednak v opožděném uvedení, jednak v málo vynalézavé režii a v nevhodném, zastaralém způsobu překladu. Teprve překladatelé veselohry *Hypochondr* tvořivým zpracováním textu přesvědčili o vnitřních kvalitách dramatiky Pisemského, o tom, že je možné hry Pisemského postavit vedle her Saltykova-Ščedrina, Suchovo-Kobyлина i Ostrovského a že se pak ani dnes neminou u obecnstva účinkem.